

Reşat Açıkgöz, *Hastalık, Sağlık ve Toplum: Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi*, Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021, 320 s.

Değerlendiren: Muhammet Fırat

Hastalık ve sağlık, toplum içinde kültürel ilişki biçimlerine göre şekillenen iki önemli sosyolojik olgudur. Bir toplumun toplumsal yapısı, o toplumun hastalık ve sağlık durumu hakkında bize birtakım bilgiler verdiği gibi toplumun genel sağlık durumu da toplumsal yapı hakkında bazı bilgiler verir. Toplumsal yapılar, belirli sağlık sistemlerini ortaya çıkarırlar. Birçok toplumda sağlık sistemlerinin farklı karakterde olması, toplumların farklı gelişmişlik seviyelerine sahip olmalarından ziyade farklı toplumsal yapılara ve kültürel özelliklere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde hastalık ve sağlık durumları üzerinde etkili olan başka faktörler de vardır. Modern tıp ve tedavi biçimleri, alternatif tedaviler, ilaç endüstrisi ve sağlığın ticarileşmesi, hazır gıdaların aşırı tüketimi, aşırı sanayileşme, kalabalık kentler, yoksulluk, yetersiz beslenme, nüfusun yaşlanması, küreselleşme ve teknolojik ürünler bu faktörler arasında sayılabilir. Bu faktörlerden her birinin hastalık ve sağlık durumları üzerindeki etkilerini sosyolojik bağlamda incelemek oldukça önemlidir.

Reşat Açıkgöz'ün eseri bu bağlamda değerlendirilebilir. Açıkgöz, bir sağlık sosyolojisi incelemesi niteliğinde olan bu eserinde, sosyolojik perspektiften hareketle hastalık ve sağlık olgularını diğer toplumsal faktörlerle ilişkileri bağlamında ele almaktadır. Bu çerçevede yazar, hastalık ve sağlık arasındaki ilişki, sağlığın bir ideolojiye dönüşmesi, sağlık sosyolojisinin gelişimi, yaygın olan tıp modelleri,

@ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi. muhammetfirat@firat.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-2447-1427>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0315
insan & toplum, 2022; 12(2): 266-270.
insanvetoplum.org

hastalık ve sağlık ilişkisini açıklayan sosyolojik yaklaşımlar, hastalık ve sağlığın diğer toplumsal faktörlerle ilişkisi, kültür ve hastalık-sağlık ilişkisi ve hekim-hasta ilişkileri gibi konuları incelemektedir. Yazar ayrıca diğer birçok eserde bulunmayan sakatlık/engellilik, ilaç endüstrisi ve sağlık, gıda sektörü ve sağlık, din ve sağlık, insan-hayvan etkileşimi ve sağlık, kentsel mekânlar ve sağlık, salgınlar ve toplumsal etkileri gibi konuları da sosyolojik bağlamda ele almaktadır.

Sağlık sosyolojisiyle ilgili konular ve temel tartışmalar göz önüne alındığında eserin oldukça kapsayıcı ve eğitici bir nitelikte olduğu görülmektedir. Bu yüzden eser, “sağlık sosyolojisi” ile ilgili dersleri bulunan sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet, tıp ve hemşirelik gibi bölümlerde kaynak kitap olarak okutulabilir. Yazarın akademik olmakla birlikte oldukça sade ve akıcı bir dil kullanması, eserin okunmasını kolaylaştırdığı gibi geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını da mümkün hale getirmektedir. Özetle yerli ve yabancı literatürün yanı sıra saha gözlemleri ve kişisel tecrübelerden de yararlanan yazarın hastalık ve sağlıkla ilgili birçok meseleyi yeterli düzeyde ele aldığı söylenebilir.

Eserde hastalık ve sağlık konusunda yazarın farklı bir bakış açısına sahip olduğu, Önsöz’den itibaren göze çarpmaktadır. Yazar, mutlak anlamda ne sağlığı olumlu bir durum olarak görür ne de hastalığı olumsuz bir durum olarak nitelendirir. Yazar, hastalığı sağlıkla olan ilişkisi bağlamında ele alır fakat hastalığı sağlığın zıddı olarak görmez. Sağlık istenilen, hastalıksa istenilmeyen bir durum olarak görülmesine rağmen yazar hastalığın olumlu, sağlığınsa olumsuz yönlerini göz önünde bulundurarak mutlak manada sağlığın iyiliğe, hastalığın ise kötülüğe karşılık gelmediğinin altını çizer. Böylece yazar, okuyucuyu hastalık ve sağlık olguları üzerinde tekrar düşünmeye davet eder.

Yazar, bir taraftan hastalıklardaki değişimlerin izini sürerken diğer taraftan değişen sağlık anlayışları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda bir erdem olarak yüceltilen sağlık anlayışına karşı çıkan yazar, hastalık ve sağlık durumlarının yaşama iç içe olduğunu vurgulayarak Ivan Illich’ten (2011) hareketle sağlığın özünde bir uyum sağlama meselesi olduğunu bu yüzden sağlığın değişken yaşam koşulları bağlamında ele alınması gerektiğini belirtir. Bu anlayışta yaşlanma, acı çekme ve ölüm gibi durumlar (yaşamın doğal yönleri oldukları için) sağlığın bir parçası olarak değerlendirilir.

Modern tıbbın sağlıkla olan bağlantısına değinen yazar hem modern tıbbın temel dayanaklarından biri olan “mikrop kuramı” üzerinde durmakta hem de modern tıbbın temel dayanağı olan “biyomedikal model”i etraflıca incelemektedir. Burada modern tıbbın artan gücünden ve diğer tıp modelleri karşısında kazandığı üstünlüğünden bahsedilmekte fakat buna yol açan dinamiklerden söz edilmemektedir. Ayrıca birçok yerde modern tıpla sağlık arasındaki bağlantıya değinilmesine rağmen eserde ne tıp felsefesine ne de ayrıntılı modern tıp incelemesine yer verilmiştir.

Eserde modern tıbbın yaşama doğrudan müdahil olduğu yaşlanma, ölüm, ötenazi, organ nakli, adli tıp ve kürtaj gibi konuların tıbbi boyutlarıyla birlikte ele alınmaması, eserin temel eksikliklerinden biridir. Keza modern tıp somut bir inceleme ve tedavi nesnesi olarak “beden” üzerinde yoğunlaşmasına rağmen eserde sağlığın beden boyutunun ihmal edildiği görülmektedir. Bunu gidermek için eserde sağlık boyutuyla beden sosyolojisi veya Turner’in (2011) deyişiyle “bedenleşme sosyolojisi” incelemesi yapılırsa bu durum eseri daha güçlü hale getirebilir.

Eserin güçlü yanlarından biri, hastalık ve sağlığı toplumsal bağlam içinde ele almasıdır. Sınıfsal konumlara ve yaşam koşullarına sıkça vurgu yapan yazar, bu çerçevede daha çok hastalık ve sağlığın yoksulluk, toplumsal cinsiyet, ırk-etnisite, yaşlılık ve kentleşme gibi olgularla olan bağlantıları üzerinde durmaktadır. Buradaki incelemede yoksulluk ve sınıfsal ayrımların merkezde yer aldığı görülmektedir. Fakat yazar, dezavantajlı gruplar (mülteciler, Çingeneler vb.) gibi spesifik alanlara inip incelemesini derinleştirmemiştir. Bunun yerine bazı verilerden yararlanarak yüzeysel betimleme yoluna gitmiştir. Eserin pedagojik boyutunun bulunması, bu tercihte rol oynamış olabilir.

Yazar, modern tıbbın bazı boyutlarını ihmal etmesine rağmen hekim-hasta ilişkileri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Eserde toplumsal tip bağlamında hem “hekim” hem de “hasta” tiplerine yer verilmesi, eserin diğer eserlerden ayrılan yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hekim-hasta ilişkilerini incelerken yazar, bir taraftan hekim ve hastaların hem sınıfsal konumlarına hem de kültürel dünyalarına dikkat çekmekte diğer taraftan konuyla ilgili hem yaygın olan modellerden hem de sosyolojik yaklaşımlardan söz etmektedir. Burada yazarın hekim-hasta ilişkileriyle ilgili olarak okuyucuya geniş bir perspektif sunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tıbbi antropoloji alanındaki çalışmalardan hareketle hastalık ve sağlığın kültürel boyutunu ele alan yazar, farklı kültürlerin hastalık ve sağlık anlayışlarıyla (hastalık algısı, tedavi biçimleri, büyücülük vs.) ilgili örnekler sunarak hastalık ve sağlığın temelde kültürel olgular olduklarını vurgular. Buna rağmen eserin en zayıf kısmı bu bölümdür. Yazarın genellikle yerli veya geleneksel kültürlerin sağlıkla olan ilişkileri üzerinde durduğu görülmektedir. Modern kültürler ile sağlık arasındaki ilişkiye ise değinilmemiştir. Kültürlerin hastalık ve sağlıkla ilişkisi daha detaylı incelenirse eserin önemli bir eksikliği giderilmiş olur.

Eserde engellilik/sakatlık konusuna yer verilmiş olması, eser için artı değer olarak görülebilir. Zira günümüzde bazı hastalıklar engellilik bağlamında değerlendirilmektedir. Özellikle artan yaşlı nüfusta görülen ağır kronik hastalıklar, bu hastalıklara yönelik uzun süreli tedaviler, artan bakım ihtiyaçları ve yalnızlık gibi durumlar, sakatlık mevzusunu daha önemli hale getirmektedir. Yazar, engellilik

sosyolojisini kısaca tanıttıktan sonra “sakatlık sosyolojisi” adı altında engelliliğe farklı bir perspektifle bakılması gerektiğini belirtir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu bakış açısının geliştirilmeye ihtiyacı vardır.

İlaç endüstrisinin sağlık sektöründe artan hâkimiyeti, yazarı bu endüstrinin sağlık ve hastalıkla olan ilişkisini incelemeye yöneltmiştir. İlacın iyileştirici gücüne değinen ve onun tedavinin önemli bir kısmını oluşturduğunu kabul eden yazar, kâr dürtüsüyle piyasaya giren ilaç şirketlerinin geliştirdikleri kimyasal ilaçlarla önemli bir ticari güç haline geldiklerini belirtir. Ayrıca sağlık endüstrisinin lokomotifi hükmünde olan ilaç endüstrisinin sadece ilaç satmakla ilgilenmediği aynı zamanda hastalıkların tanımı ve tedavileri üzerinde de etkili olduğu belirtilmektedir. Eserde ilaç endüstrisinin karanlık yüzüne yapılan vurgu hem hekimlik mesleğinin hem hastalık tedavi biçimlerinin hem de geleneksel sağlık değerlerinin (koruyucu hekimlik gibi) muazzam bir baskı altında olduklarını göstermektedir. Eserdeki inceleme, ilaç endüstrisiyle ilgili daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Eserde ilaç endüstrisi kadar öneme sahip olan gıda sektörünün de incelenmiş olması, yazarın hastalık ve sağlık konularını geniş bir perspektiften ele aldığını göstermektedir. Yoksulluk ve hastalıkla doğrudan bağlantılı olan gıda, yazara göre modern dönemde tarım ve gıda sektörlerinde artan endüstrileşmeyle birlikte yiyeceklerin sağlık üzerindeki etkisini daha da artmıştır. Doğal beslenme biçimlerinin giderek ortadan kalkması, tarımda kimyasal maddelerin çokça kullanılması, tohumların genetiğinin değiştirilmesi, kentli nüfusun gıda üretimiyle bağının kopması ve katkı maddeli hazır gıdaların çokça tüketilmesi, gıdanın sağlık üzerindeki etkilerinin belirleyicileri olarak sunulmaktadır. Kentli nüfusta görülen birçok hastalık (kalp damar hastalıkları ve bazı kanser türleri gibi) gıdaların üretim ve tüketim biçimiyle ilişkilendirilmektedir. Gıdaya yapılan bu vurgu önemli olmakla birlikte gıda-sağlık ilişkisinin sosyolojik boyutunun daha ayrıntılı incelemelerle desteklenmesi gerekmektedir.

Hastalıkların yorumu ve tedavi biçimleri, dinselikle ilgili olduğu için yazarın kitabında din-sağlık ilişkisine yer vermesi, yerinde ve başarılı bir girişim olarak değerlendirilebilir. Geleneksel dünyada tedavi usulleri ve şifa arayışları dinle iç içe olduğu gibi modern dünyada da tedavi ve şifanın dinle ilgili boyutları bulunmaktadır. Modern tıbbın etkisiz ve rahatsız edici uygulamalarına karşı insanlar alternatif yollara yönelmektedir. Bu yönelmelerin başında yine din gelmektedir. Yazarın din-sağlık ilişkisini İslam Dini çerçevesinde ele alması, konuyu sınırlandırmışsa da bu ilişki hakkında okuyucuya genel bir perspektif sunmaktadır. Diğer taraftan din-sağlık ilişkisi hem en şifacı din olarak bilinen Hristiyanlık (Lindemann, 2013) hem de Yahudilik ve Hinduizm gibi dinler bağlamında incelenirse bu konuda daha sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkün olur.

Günümüzde insan-hayvan etkileşimi ve sağlık ilişkisi de önemli konular arasında yer almaktadır. Yazarın konuyu etkileşim bağlamında ve farklı boyutlarıyla ele alması, meselenin aslında modern insan için ne kadar hayati önemde olduğunu göstermektedir. İnsan-hayvan etkileşiminin kısa bir geçmişini verdikten sonra yazar, modern dönemde bu etkileşimin nasıl değiştiğine ve hastalık-sağlık açısından ne tür sonuçlara yol açtığına değinmektedir. Endüstriyel hayvancılığa özel vurgu yapan yazar, bunun hem insan hem de hayvan sağlığı açısından birçok olumsuz duruma yol açtığını belirtmektedir. Yazar ayrıca insanın tıp, güvenlik, ulaşım ve gıda gibi alanlarda hayvanlardan çokça yararlanmasına rağmen uygun olmayan yetiştirme yöntemleri, deneysel araştırmalar, hayvan ticareti, doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi ve yasa dışı avlanma gibi uygulamalarla hayvanlara zulmedildiğini de belirtir. Yazara göre bu zulümler hastalık olarak bize geri dönmektedir.

Koronavirüs salgınının Çin’de hayvan ticaretinin yapıldığı bir pazar yerinde ortaya çıkması ise insan-hayvan etkileşiminin küresel sağlık boyutunu göstermektedir. Geçmiş zamanlarda görülen birçok bulaşıcı hastalık (uzun yıllar süren veba salgınları gibi) hayvan kaynaklı olduğu gibi günümüzde de birçok bulaşıcı hastalık (kuş ve domuz gripleri gibi) hayvanlarla ilgilidir. Yazarın eserinde salgınlara yer vermesi bu açıdan dikkate değerdir. Veba salgınları özelinde bulaşıcı hastalıklara eğilen yazar hem köken ve kaynak açısından meselenin mikrop ve insan-hayvan etkileşimi boyutunu incelemiş hem de etki ve sonuç açısından meselenin toplumsal-ekonomik-çevresel boyutuna değinmektedir. Yazar ayrıca insanların ve hükümetlerin salgınlara tepkilerinden ve salgınlarla mücadele yollarından da bahsetmektedir. Sonuçta eserde salgınların önemli bir toplumsal değişim faktörü olduğu dile getirilir. Yazarın veba incelemesi, Covid-19 pandemisinin anlaşılması için de önemli bir açılım sunmaktadır. Bundan yararlanan yazar da pandemi üzerinde kısa bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Sonuç olarak Açık göz’ün bu incelemesi, hastalık ve sağlık ile toplumsal faktörler arasındaki ilişkiyi/bağlantıyı anlama noktasında önemli bir projeksiyon sunmaktadır. Eserde ele alınan birçok konunun günümüzde de güncelliğini koruması, eseri daha önemli hale getirmektedir. Dil ve anlatımın akıcılığı da eserin kolay okunmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte daha önce belirtildiği gibi eserin bazı eksik yönleri de bulunmaktadır. Fakat bu eksiklikler giderilmeyecek türden değildir. Sonraki baskılarda bu eksiklikler giderilirse eser daha da kıymetli hale gelecektir.

Kaynaklar

- Illich, I. (2011). *Sağlığın gaspı* (2. Baskı). S. Sertabiboğlu (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lindemann, M. (2013). *Erken modern Avrupa’da tıp ve toplum*. M. Doğan (Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. Ü. Tatlıcan (Çev.). Sentez Yayıncılık.